

Η ΑΠΟΦΑΣΗ ΑΠ 8/2023 ΚΑΙ Η ΠΑΓΙΑ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 29 § 1 ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΝ ΝΕΟΝΑΖΙΣΜΟ

Γιάννης Τασόπουλος
Καθηγητής ΕΚΠΑ

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η απόφαση ΑΠ 8/2023 του Α΄ Τμήματος του Αρείου Πάγου είχε μεγάλη πολιτική και νομική σπουδαιότητα, καθώς έκρινε τον αποκλεισμό του κόμματος «Εθνικό Κόμμα Έλληνες», του λεγόμενου «κόμματος Κασιδιάρη», από τις εκλογές της 21^{ης} Μαΐου 2023, επειδή το κόμμα αυτό συμπεριέλαβε ως υποψήφιο το καταδικασμένο πρωτοδίκως για τα εγκλήματα της Χρυσής Αυγής ηγετικό της στέλεχος. Η απόφαση του Αρείου Πάγου προκάλεσε ποικίλες νομικές αντιδράσεις, ιδίως με άξονα την αναφορά της στη «μαχόμενη δημοκρατία».

Σε συνέχεια της απόφασης αυτής, ακολούθησε ο αποκλεισμός του «συνδυασμού ανεξάρτητων συνεργαζόμενων υποψηφίων» με την προσωνυμία «Έλληνες για την Πατρίδα και την Ελευθερία» με την απόφαση του ΑΠ 95/2023¹ από τις εκλογές της 25^{ης} Ιουνίου 2023 με το σκεπτικό ότι «ο επίμαχος εκλογικός σχηματισμός δεν αποτελεί, πράγματι, συνεργασία ανεξάρτητων πολιτών στα πλαίσια του οποίου, έκαστος των συμμετεχόντων διατηρεί την ανεξαρτησία, την αυτονομία και την αυτοτέλειά του από κομματικές δομές και εξαρτήσεις, οι οποίοι ασκούν το δικαίωμα του εκλέγεσθαι στα πλαίσια ευκαιριακής και μερικής σύμπτωσης ορισμένων πολιτικών και κοινωνικών τους αντιλήψεων, εκτός της οργανωτικής δομής ενός κόμματος»².

Η επανεμφάνιση της ακροδεξιάς στις εκλογές της 25^{ης} Ιουνίου 2023 (και) με την είσοδο του μέχρι πρότινος άγνωστου κόμματος «Σπαρτιάτες» στη Βουλή, ο αρχηγός του οποίου το βράδυ των εκλογών ευχαρίστησε τον Ηλ. Κασιδιάρη, άνοιξε νέο κύκλο προβληματισμών αναφορικά με τις σχέσεις ενός κόμματος που έχει ήδη εκλέξει βουλευτές με το καταδικασμένο στέλεχος της Χρυσής Αυγής και τις έννομες συνέπειες από την πολιτική υποστήριξη που προσέφερε αυτός στο κόμμα ή από την ενδεχόμενη άσκηση εκ μέρους του της πραγματικής πολιτικής ηγεσίας του κόμματος.

¹ Σελ. 39 επ. της ΑΠ 95/2023.

² Σελ. 68 ό.π.

2. Στις παρούσες συνθήκες αναδεικνύεται η αξία του τρίπτυχου: «συνταγματική ψυχραιμία – θεσμική αυτοσυγκράτηση – δημοκρατική αυτοπεποίθηση». Το Σύνταγμα ως νομικό κείμενο δεν επιτρέπεται να αποδυναμωθεί κανονιστικά μέσα από καινοφανείς και συγκυριακές ερμηνείες, όχι μόνο του ίδιου του κειμένου, αλλά πολύ περισσότερο δικαστικών αποφάσεων οι οποίες το ερμηνεύουν. Οι νομικές απαγορεύσεις και οι περιορισμοί δεν δικαιολογείται να ερμηνεύονται με διασταλτικό τρόπο ώστε να οδηγούν σε συρρίκνωση των ατομικών ελευθεριών, των πολιτικών δικαιωμάτων και των δημοκρατικών θεσμών. Οι απαγορεύσεις δεν αποτελούν πανάκεια για τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η φιλελεύθερη δημοκρατία απέναντι στα νεοναζιστικά και ακροδεξιά κόμματα. Μόνον με δημοκρατική αυτοπεποίθηση και αποτελεσματική πολιτική δράση μπορεί να αντιμετωπιστεί η πολιτική απειλή των εχθρών της φιλελεύθερης δημοκρατίας, όταν τα διαθέσιμα νομικά μέσα εξαντλούνται. Τα νομικά όρια προκύπτουν τόσο από τις ισχύουσες διατάξεις όσο και από τις θεμελιώδεις αρχές της φιλελεύθερης δημοκρατίας, η οποία δεν επιτρέπεται να «αυτοτραυματίζεται», στην προσπάθεια «αυτοπροστασίας» της απέναντι στους εχθρούς της.

II. Η ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ ΑΠ 8/2023: ΣΤΑΘΕΡΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΜΕ ΟΜΑΛΗ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΣΤΙΣ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

3. Η απόφαση ΑΠ 8/2023 πιστά ερμηνευόμενη εναρμονίζεται πλήρως με την ορθή, κρατούσα, πάγια ερμηνεία και εφαρμογή του άρθρου 29 παρ. 1 Σ., σύμφωνα με την οποία: α) Ο νομοθέτης δεν δικαιούται με βάση το Σύνταγμα να θεσπίσει νόμο ο οποίος προβλέπει απαγόρευση πολιτικών κομμάτων με βάση την ιδεολογία τους και τα πολιτικά τους χαρακτηριστικά, επειδή λ.χ. είναι επαναστατικά ή ολοκληρωτικά και δεν συμμερίζονται τους σκοπούς και τις αξίες της φιλελεύθερης δημοκρατίας, β) δεν επιτρέπεται να θεσμοθετηθεί διαδικασία διοικητική ή δικαστική που θα ελέγχει τη συμβατότητα της πολιτικής ιδεολογίας και της οργάνωσης των κομμάτων με το πολίτευμα, γ) οι διατάξεις για την έκπτωση των Βουλευτών³ αφορούν τον πυρήνα της πολιτικής ελευθερίας και της δημοκρατικής αρχής, προβλέπονται στο Σύνταγμα με τρόπο αποκλειστικό και ερμηνεύονται συσταλτικά. Συγχρόνως όμως με όλα τα προηγούμενα, η απόφαση του ΑΠ προχωρεί σε μία αναγκαία προσαρμογή, ενόψει της εμφάνισης εγκληματικών οργανώσεων υπό τον μανδύα πολιτικού κόμματος, για να μην αφήσει ακάλυπτη και απροστάτευτη τη φιλελεύθερη δημοκρατία απέναντι στους εχθρούς της, καθόσον δ) ο νόμος μπορεί να θέσει περιορισμούς στη συμμετοχή κόμματος σε εκλογές στο οποίο μετέχουν ή αποτελούν την πραγματική ηγεσία του πρόσωπα πρωτοδίκως

³ Άρθρο 55 του Συντάγματος: 1. Για να εκλεγεί κανείς βουλευτής απαιτείται [...] να έχει τη νόμιμη ικανότητα να εκλέγει [...]. 2. Βουλευτής που στερήθηκε κάποιο από τα παραπάνω προσόντα εκπίπτει αυτοδικαίως από το βουλευτικό αξίωμα.

Άρθρο 51 του Συντάγματος: 3. [...] Ο νόμος δεν μπορεί να περιορίσει το εκλογικό δικαίωμα παρά μόνο αν δεν έχει συμπληρωθεί κατώτατο όριο ηλικίας ή για ανικανότητα δικαιοπραξίας ή ως συνέπεια αμετάκλητης ποινικής καταδίκης για ορισμένα εγκλήματα.

Άρθρο 57 Συντάγματος: 3. Βουλευτές που αποδέχονται οποιοδήποτε από τα καθήκοντα ή τα έργα που αναφέρονται σε αυτό ή στο προηγούμενο άρθρο και που χαρακτηρίζονται ότι αποτελούν κώλυμα για την υποψηφιότητα βουλευτή ή ότι είναι ασυμβίβαστα με το βουλευτικό αξίωμα, εκπίπτουν αυτοδικαίως από το αξίωμα αυτό.

Άρθρο 58 του Συντάγματος: Ο έλεγχος και η εκδίκαση των βουλευτικών εκλογών, κατά του κύρους των οποίων ασκούνται ενστάσεις που αναφέρονται [...] σε έλλειψη των νόμιμων προσόντων, ανατίθεται στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο του άρθρου 100.

καταδικασθέντα για εγκλήματα όπως αυτά της Χρυσής Αυγής. Πέραν τούτου βέβαια μπορεί (και πρέπει) στις εν λόγω περιπτώσεις να προβλέπει ο νόμος περιορισμό των πολιτικών δικαιωμάτων μετά από αμετάκλητη ποινική καταδίκη (άρθρ. 51 παρ. 3 Σ.).

Εξάλλου, η ΑΠ 8/2023 από την ίδια τη νομική της φύση (στο πλαίσιο διοικητικής αρμοδιότητας των δικαστικών οργάνων) ούτε προέβη ούτε θα μπορούσε να προβεί σε κάποια καινοτόμο ερμηνεία του άρθρου 29 Σ. Πρόκειται για απόφαση δικαστικού οργάνου, η οποία όμως εκδίδεται όχι στο πλαίσιο δίκης, αλλά της διοικητικής εκλογικής νομοθεσίας ανακήρυξης Βουλευτών⁴. Στην πραγματικότητα αυτό που υπερέβη η απόφαση ήταν απλώς και μόνο μια επιμέρους και δευτερεύουσα πτυχή της κρατούσας θεωρίας, στο μέτρο που ο ΑΠ δέχθηκε ορθώς ότι το άρθρ. 29 παρ. 1 Σ. δεν αποτελεί *lex imperfecta*, δηλαδή ατελή κανόνα δικαίου, αλλά δεσμευτική διάταξη με κανονιστικές συνέπειες, όπως άλλωστε συνάδει με την αρχή της κανονιστικότητας του κειμένου του Συντάγματος.

III. ΤΟ ΚΡΙΣΙΜΟ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟ ΚΑΙ ΝΟΜΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ: ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ

4. Ορθές και πειστικές είναι: α) Οι σκέψεις της απόφασης ΑΠ 8/2023 που αφορούν την υπαγωγή του αποκλεισθέντος κόμματος «Εθνικό Κόμμα Έλληνες» με υποψήφιο τον Ηλ. Κασιδιάρη, λόγω της καταδίκης του τελευταίου για τον ηγετικό του ρόλο στην εγκληματική οργάνωση της ΧΑ, οι σκέψεις του Δικαστηρίου αναφορικά με την πραγματική ηγεσία του Κασιδιάρη στο κόμμα Έλληνες και η κρίσιμη σκέψη του με την οποία αναφέρθηκε στην 2644/22.10.2020 απόφαση του Α΄ Τριμελούς Εφετείου Αθηνών και στα όσα εκείνη διαπίστωσε⁵, και β) η υπαγωγή του Δικαστηρίου και ως προς την υποκειμενική συμπεριφορά του Κασιδιάρη στη δράση της εγκληματικής οργάνωσης⁶.

⁴ Βεβαίως οι προβλέψεις του νόμου για υποβολή υπομνημάτων και ενημέρωση του θιγόμενου κόμματος καλύπτουν τουλάχιστον κατ' αρχήν τις προϋποθέσεις παροχής δικαστικής προστασίας και προσεγγίζουν κατά το δυνατόν τις συνθήκες της δίκης.

⁵ Σελ. 62-65 της ΑΠ 8/2023: «Η επιχειρησιακά δομημένη διαρκής εγκληματική δράση της, η οποία είχε σκοπό την αντιμετώπιση δια της βίας των αντιφρονούντων, αλλοδαπών, [...] μέσω των Τοπικών Οργανώσεών της και πάντοτε υπό την καθοδήγηση ανώτερου στην ιεραρχία στελέχους, με βάση οργανωμένο σχέδιο, το οποίο εκτελούσαν τα μέλη των ομάδων κρούσεως, επονομαζόμενα “Τάγματα Εφόδου”, που είχαν ιδιαίτερα σωματικά χαρακτηριστικά και κατάλληλη εκπαίδευση, προσομοιάζουσα με εκείνη των ανδρών των επίλεκτων Ειδικών Μονάδων των Ενόπλων Δυνάμεων της Χώρας, δρούσαν δε οργανωμένα και συντεταγμένα, τηρώντας απαρέγκλιτα τις σχετικές εντολές και οδηγίες του επικεφαλής της εκάστοτε εγκληματικής δράσεως. [...] Στο πλαίσιο αυτό, διαπράχθηκαν δεκάδες αξιόποινες πράξεις και εγκληματικές επιθέσεις σε βάρος ομάδων ατόμων ή μεμονωμένων τοιούτων, από τις οποίες (εγκληματικές δράσεις), όλως ενδεικτικώς, αναφέρονται τα κάτωθι: α) ανθρωποκτονία από πρόθεση σε βάρος του Παύλου Φύσσα, παράνομη οπλοφορία και οπλοχρησία, στις 17-9-2013, [...] β) απόπειρα ανθρωποκτονίας από κοινού, σε βάρος του Αιγύπτιου αλιεργάτη Embarak Amousid, στις 12-6-2012, γ) απόπειρα ανθρωποκτονίας κατά συρροή και από κοινού σε βάρος του Γεωργίου Μηλιαράκη και Ruben Sand, στις 30-6-2008, δ) ανθρωποκτονία από πρόθεση σε βάρος του Shazad Luqman του Khadam, ε) επικίνδυνες σωματικές βλάβες από κοινού και κατά συρροή, οπλοχρησία κ.λπ. στις 12-9-2013, στο Πέραμα Αττικής, σε βάρος συνδικαλιστών του ΠΑΜΕ, ζ) εμπρησμοί, βαριές σωματικές βλάβες και διακεκριμένες φθορές από κοινού, από το Σεπτέμβριο 2012 έως το Μάιο 2013, η) επικίνδυνες σωματικές βλάβες από κοινού και κατά συρροή, το Φεβρουάριο 2013, στη Βαϊνιά Ιεράπετρας Κρήτης».

⁶ Σελ. 65-66 της ΑΠ 8/2023, με παραπομπή στην Εφετειακή: «Γνώριζε και υιοθετούσε πλήρως τη μετατροπή του πολιτικού κόμματος σε εγκληματική οργάνωση, στη βούληση της οποίας είχε υποτάξει τη βούλησή του και την εν γένει αξιόποινη δραστηριότητά της. Είχε πλήρη επίγνωση των χαρακτηριστικών της οργάνωσης αυτής ως εγκληματικής, την οποία υποστήριζε με όλες του τις δυνάμεις ενθέρμως και διακήρυττε με κάθε τρόπο τις αρχές και τις θέσεις της, με

5. Τα ανωτέρω έχουν σημασία επειδή οριοθετούν το νομικό και πραγματικό ζήτημα που αφορά η απόφαση ΑΠ 8/2023: Το άρθρ. 32 παρ. 1 π.δ. 26/2012, όπως ισχύει μετά από τις τελευταίες τροποποιήσεις του⁷, το οποίο προβλέπει μεταξύ άλλων ότι στις βουλευτικές εκλογές λαμβάνει μέρος συνδυασμός υποψηφίων κόμματος του οποίου [...] «β) Ο πρόεδρος, ο γενικός γραμματέας, τα μέλη της διοικούσας επιτροπής, ο νόμιμος εκπρόσωπος και η πραγματική ηγεσία του κόμματος [πρέπει] να μην έχουν καταδικασθεί σε οποιονδήποτε βαθμό σε κάθειρξη για τα αδικήματα των Κεφαλαίων 1-6 του Δεύτερου Βιβλίου του Ποινικού Κώδικα, ή σε οποιαδήποτε ποινή για εγκλήματα του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα που επισύρουν την ποινή της ισόβιας κάθειρξης. [...] Στο πλαίσιο του παρόντος άρθρου, η πραγματική ηγεσία έχει την έννοια ότι πρόσωπο άλλο από εκείνο που κατέχει τυπικά θέση προέδρου, γενικού γραμματέα, μέλους της διοικούσας επιτροπής ή νομίμου εκπροσώπου με συγκεκριμένες πράξεις του εμφανίζεται να ασκεί διοίκηση του κόμματος, ή να έχει τοποθετήσει εικονική ηγεσία, ή να έχει τον ηγετικό πολιτικό ρόλο προς το εκλογικό σώμα. γ) Η οργάνωση και η δράση του κόμματος [πρέπει] να εξυπηρετεί την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η κρίση περί του ότι η δράση του πολιτικού κόμματος δεν εξυπηρετεί την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος δύναται να λάβει χώρα μόνο όταν υφίσταται καταδίκη σε οποιονδήποτε βαθμό υποψηφίων βουλευτών ή ιδρυτικών μελών ή διατελεσάντων προέδρων για τα αδικήματα των άρθρων 134, 187 και 187Α του Ποινικού Κώδικα».

Για να κρίνει το ζήτημα «του κόμματος Κασιδιάρη», η απόφαση του ΑΠ 8/2023 δεν χρειαζόταν να επεκταθεί πέρα από την εφαρμογή του νόμου, δηλαδή των ανωτέρω διατάξεων για τη συμμετοχή υποψηφίων υπό ανακήρυξη κόμματος σε εγκληματική οργάνωση όπως προκύπτει από πρωτόδικη έστω καταδίκη, καθώς και για την πραγματική ηγεσία του κόμματος.

Ειδικότερα, δεν συνέτρεχε καμία «δικονομική» ανάγκη η οποία θα υποχρέωνε το Δικαστήριο να εξετάσει αν τυχόν το άρθρ. 29 παρ. 1 Σ. επιτρέπει τον αποκλεισμό κόμματος από τις εκλογές για το οποίο δεν υφίσταται σύμφωνα με τις εν λόγω νομοθετικές προβλέψεις του π.δ. 26/2012 πρωτόδικη τουλάχιστον καταδίκη για εγκληματική οργάνωση βαρυνόμενη με ανθρωποκτονίες, όπως η Χρυσή Αυγή, ή καταδικασμένη για εσχάτη προδοσία.

IV. Η ΚΡΙΣΙΜΗ ΣΚΕΨΗ ΤΗΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ: ΣΩΡΕΥΤΙΚΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΤΩΝ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΠΟΥ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΕΙ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΚΛΟΓΕΣ

6. Ο κύριος σκοπός του παρόντος Σχολίου είναι να διευκρινίσει το σκεπτικό της ΑΠ 8/2023 και να διαλύσει την εσφαλμένη εντύπωση που εκ πρώτης όψεως αφήνει η ίδια η απόφαση να δημιουργηθεί εξαιτίας κάποιων «χαλαρών», πιο γενικών ή ίσως και προβληματικών διατυπώσεών της. Είναι όμως σαφές και δεν νομίζω ότι απομένει πεδίο αμφιβολίας ότι η απόφαση ΑΠ 8/2023 δεν προεκτείνει την ερμηνεία του άρθρ. 29 παρ. 1 Σ. πέρα από το πεδίο εφαρμογής των ως άνω νομοθε-

---

ρητορική μίσους, διαδίδοντας τις θεωρίες της περί εξόντωσης όλων των ομάδων ή ατόμων που στοχοποιούνται από τη Χρυσή Αυγή [...]» κ.λπ.

⁷ Το άρθρο 32 παρ. 1 του π.δ. 26/2012, όπως ισχύει, μετά την αντικατάστασή της με το άρθρο 102 του νόμου 5019/2023 για το «Δικαίωμα κατάρτισης συνδυασμών στις βουλευτικές εκλογές - Αντικατάσταση παρ. 1 άρθρου 32 π.δ. 26/2012», που άρχισε να ισχύει από τη δημοσίευσή του στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (14.02.2023, άρθρ. 103 του ίδιου παραπάνω νόμου) και την τροποποίηση του με το άρθρο 35 του νόμου 5043/2023 (έναρξη ισχύος από 13.04.2023).

τικών διατάξεων του άρθρ. 32 παρ. 1 π.δ. 26/2012, όπως τροποποιήθηκαν το 2023. Συνεπώς η απόφαση καλύπτει και αφορά κατά τα ανωτέρω την περίπτωση καταδίκης για τα άρθρ. 187, 187Α και 134 ΠΚ, ενώ δεν αφορά την περίπτωση κόμματος το οποίο υιοθετεί και διαδίδει ανατρεπτική ιδεολογία, δεν αφορά δηλαδή την περίπτωση της ανατρεπτικής πολιτικής προτροπής και της πολιτικής ρητορείας, η οποία προστατεύεται από την ελευθερία της έκφρασης⁸.—

7. Η προηγηθείσα θέση βασίζεται στην εξής κρίσιμη διαπίστωση για το περιεχόμενο της ΑΠ 8/2023. Η απόφαση **δεν αναφέρει διαζευκτικά αλλά σωρευτικά** τα γνωρίσματα του κόμματος που μπορεί να αποκλειστεί σύμφωνα με το άρθρ. 29 παρ. 1 Σ. από τις εκλογές. Αυτό προκύπτει και από το ίδιο το γράμμα της απόφασης, το οποίο αναφέρεται σε *ενιαία περίπτωση*: «*Τέτοια περίπτωση συντρέχει και όταν πολιτικό κόμμα α) έχει προβεί ή προβαίνει, δια των προσώπων που συμμετέχουν σ' αυτό και υπό την καθοδήγηση των ηγετικών του στελεχών, σε πράξεις βίας κατά προσώπων που θεωρεί πολιτικούς του αντιπάλους ή κατά προσώπων διαφορετικής εθνικότητας και φυλής, που βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια [...], β) υποκινεί και διεγείρει το λαϊκό αίσθημα για τη διενέργεια τέτοιων πράξεων σε συνδυασμό μάλιστα με επιθετικές προς τη δημοκρατία θέσεις των ηγετών του κόμματος, γ) δημιουργεί παραστρατιωτικές, αυτόνομες σε σχέση με τον στρατό του ελληνικού κράτους (που αποσκοπεί στην προάσπιση της εθνικής ακεραιότητας), οργανώσεις, δ) χρησιμοποιεί και εκπαιδεύει μέλη του ή οπαδούς του στη χρήση όπλων κ.λπ. [...]*»⁹.

8. Η σωρευτική αναφορά των ανωτέρω κριτηρίων ουσιαστικά περιγράφει την περίπτωση της Χρυσής Αυγής, δηλαδή, κατά την πρωτόδικη κρίση, εγκληματικής οργάνωσης που ενεργεί υπό τον μανδύα κόμματος, προβαίνει όμως σε πράξεις που σαφώς δεν αφήνουν περιθώριο σύγχυσης της με το πολιτικό κόμμα. Συνεπώς:

α. Εφόσον μιλάμε για εγκληματική οργάνωση που έχει καταδικαστεί πρωτοδίκως και πληροί σωρευτικά τις ως άνω προϋποθέσεις δεν νομίζω ότι τίθεται ζήτημα συνταγματικότητας του αποκλεισμού της Χρυσής Αυγής ή κόμματος στο οποίο μετέχουν ή ασκούν την πραγματική ηγεσία καταδικασμένα στελέχη της Χρυσής Αυγής, έστω και πρωτοδίκως.¹⁰

β. Η απόφαση σεβόμενη την κρατούσα ερμηνεία του άρθρ. 29 παρ. 1 Σ. διακρίνει τον αποκλεισμό της εκλογιμότητας τέτοιων σχημάτων ως «μέσο άμυνας του δημοκρατικού πολιτεύματος σαφώς ηπιότερο από την πλήρη απαγόρευσή τους και την υποχρεωτική διάλυσή τους»¹¹. Η απόφαση μιλά για την «άμυνα της ελληνικής πολιτείας δια της θωράκισης του δημοκρατικού πολιτεύματος με σχετικές νομοθετικές ρυθμίσεις, οι οποίες προβλέπουν έλεγχο από δικαστικούς σχηματισμούς, ώστε να αποφευχθεί να διεισδύσουν κόμματα ή συνασπισμοί με αντίθετη προς το δημοκρατικό πολιτεύμα δράση σε ένα από τους κεντρικούς πυρήνες της κρατικής λειτουργίας και δη στη νομοθετική λειτουργία, που ασκείται από τη Βουλή, επεκτείνοντας την οργανωμένη δράση τους και δι' αυτής

⁸ Βλ. *ad hoc* ΑΠ (ποιν.) 850/2019.

⁹ Σελ. 12 της ΑΠ 8/2023.

¹⁰ Βλ. για εκτενή ανάπτυξη της σχετικής προβληματικής, Γ. Τασόπουλος, *Η δημοκρατία αντιμετώπη με τους εκθρούς της. Η ωριμότητα του ελληνικού συνταγματισμού*, ΘΠΔΔ 12/2020, σελ. 1072, 1096-97.

¹¹ Σελ. 13 της ΑΠ 8/2023.

της οδού. Έτσι κατά το Σύνταγμα [...] Υφίσταται [μ]ε την απαραίτητη προϋπόθεση της τήρησης των αρχών του κράτους δικαίου, δυνατότητα του νομοθέτη να περιορίσει την εκλογιμότητα κομμάτων ή συνδυασμών κομμάτων, δηλαδή μορφωμάτων που διαθέτουν οργανωτική υποδομή, με συνέπεια να μπορούν να αναπτύξουν οργανωμένη, ευρύτερη και αποτελεσματικότερη, λόγω αυτού του χαρακτηριστικού τους, δραστηριότητα, στα οποία συμμετέχουν και διεκδικούν την ανάδειξή τους ως βουλευτών ηγετικά στελέχη οργανώσεων, που ανέπτυξαν δράση αντικείμενη στο δημοκρατικό πολίτευμα, ιδίως όταν τα πρόσωπα αυτά ουδόλως επέδειξαν έμπρακτη μεταμέλεια, ούτε αποκήρυξαν την προγενέστερη πορεία, δράση και θέσεις τους και δεν διατύπωσαν οποιαδήποτε αυτοκριτική»¹². Είναι σαφές ότι μιλάμε για δράση κομμάτων πέρα από τις ιδεολογίες και την όποιου περιεχομένου πολιτική προτροπή και ελευθερία της έκφρασης, όπως ρητά αποσαφηνίζεται στην απόφαση: «χωρίς να περιορίζει την ελευθερία της έκφρασης ή ακόμα και της ίδρυσης κομμάτων και οργανώσεων»¹³.

γ. Ομοίως πειστική είναι η σκέψη ότι: «Ο δεύτερος αυτός περιεχόμενος στις διατάξεις του άρθρου 29 συνταγματικός κανόνας είναι σαφώς επιτακτικός, όπως προκύπτει και από τη γραμματική ερμηνεία του ενόψει της χρησιμοποίησης της λέξης 'οφείλει', που ισοδυναμεί με τη θέσπιση σχετικής υποχρέωσης, αλλά και στο πλαίσιο τεολογικής και συστηματικής ερμηνείας του, δεδομένου ότι το Σύνταγμα της χώρας διαπνέεται από τις θεμελιώδεις δημοκρατικές αρχές και εγκαθιδρύει δημοκρατική κοινωνία»¹⁴.

δ. Σύμφωνα εξάλλου με την κρατούσα ερμηνεία του άρθρ. 29 Σ. είναι και η σκέψη ότι: «Οι ρυθμίσεις του άρθρου 29 του Συντάγματος δεν παρέχουν κατ' αρχήν στον νομοθέτη περιθώριο θέσπισης νόμων για τον έλεγχο της ίδρυσης κομμάτων ή και συνασπισμών κομμάτων με βάση απλώς τον ιδεολογικό προσανατολισμό και τις θεωρητικές διακηρύξεις τους»¹⁵.

ε. Ομοίως συνάδει προς τις επιταγές της παραδοσιακής ερμηνείας του άρθρ. 29 παρ. 1 Σ. η σκέψη ότι: «Οι θεσπιζόμενοι περιορισμοί ως προς τη δυνατότητα εκλογιμότητας ενός πολιτικού κόμματος θα πρέπει να είναι σαφείς, μη επιδεχόμενοι αμφισβήτηση κατά το περιεχόμενό τους, τυπικοί, περιοριστικά αναφερόμενοι και μη επιδεχόμενοι αναλογικής εφαρμογής και βεβαίως να συνάδουν με τη διασφάλιση αποκλειστικά και μόνον του δημοκρατικού πολιτεύματος»¹⁶.

στ. «Η επιβολή περιορισμών ως προς τη δυνατότητα εκλογιμότητας δεν δημιουργεί κίνδυνο αμφισβήτησης του πλουραλισμού και του φιλελεύθερου χαρακτήρα του πολιτεύματος, ούτε διαμορφώνει μία πρακτική που μπορεί να εφαρμοστεί σε βάρος άλλων πολιτικών φορέων, αλλά οδηγεί στην αυτοπροστασία της μαχόμενης ελληνικής δημοκρατίας. Και αυτό διότι οι ανωτέρω περιορισμοί οδηγούν στον αποκλεισμό δημιουργίας των προϋποθέσεων για την ανατροπή ενός δημοκρατικού πολιτεύματος, λαμβανομένου υπόψη ότι οι οποιοδήποτε νομοθετικοί περιορισμοί θα είναι αποτέλεσμα της νομοθετικής λειτουργίας, η οποία ενεργεί για λογαριασμό και υπέρ του ελληνικού λαού στο πλαίσιο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, ενώ η συνδρομή τους θα ελέγχεται από την ανεξάρτητη δικα-

¹² Σελ. 12-13 ό.π.

¹³ Σελ. 20 ό.π.

¹⁴ Σελ. 10 ό.π.

¹⁵ Σελ. 11 ό.π.

¹⁶ Σελ. 12 ό.π.

στική εξουσία. Θα γνωρίζουν δε εκ των προτέρων τα κόμματα τους περιορισμούς, υπό τους οποίους μπορούν να συμμετάσχουν στην εκλογική διαδικασία»¹⁷.

ζ. Τέλος ακριβής είναι η επισήμανση ότι με βάση την ΕΣΔΑ μορφώματα, πρακτικές και ιδεολογίες όπως αυτές της Χρυσής Αυγής δεν τυγχάνουν προστασίας. «Εάν οι εκπρόσωποι ενός πολιτικού κόμματος υποκινούν βία και προσβάλλουν τις δημοκρατικές αρχές, καταλείπεται στις εθνικές αρχές περιθώριο εκτίμησης των περιοριστικών της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι μέτρων, τα οποία μπορούν να λάβουν», όπως σημείωσε ο ΑΠ¹⁸.

V. ΤΑ ΠΕΡΙΘΩΡΙΑ ΠΑΡΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΗΣ ΑΠ 8/2023

9. Οι λόγοι που καθιστούν αναγκαία τη διευκρίνιση του περιεχομένου της απόφασης ΑΠ 8/2023 είναι οι εξής:

α) Αναφέρεται στη «μαχόμενη δημοκρατία»¹⁹ που παραπέμπει στη θεωρία της «αμυνόμενης δημοκρατίας». Στην πιο ακραία εκδοχή της τελευταίας, δεν αποκλείεται, σε αντίθεση με την κρατούσα ερμηνεία του άρθρου 29 παρ. 1 Σ., να ψηφισθεί νόμος ο οποίος θα θέτει κόμμα εκτός νόμου και θα το διαλύει. Αυτό όμως όπως είδαμε ρητά αποκλείεται από την απόφαση ΑΠ 8/2023, η οποία περιορίζεται στη συμμετοχή του κόμματος στις εκλογές κάτω από τις προϋποθέσεις του άρθρ. 32 παρ. 1 π.δ. 26/2012, όπως ισχύει. Είναι προφανές ότι η αναφορά της απόφασης στη «μαχόμενη δημοκρατία» αφορά τη συγκεκριμένη άμυνα της ελληνικής συνταγματικής τάξης με τις ως άνω νομοθετικές διατάξεις και δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση αλλαγή παραδείγματος, ή ιστορική τομή, που ανατρέπει την κρατούσα πάγια ερμηνεία και εφαρμογή του άρθρ. 29 παρ. 1 Σ.· δηλαδή, η απόφαση υιοθετεί σε κάθε περίπτωση μια ήπια και μετριοπαθή εκδοχή της μαχόμενης δημοκρατίας οριοθετημένης από το άρθρ. 29 παρ. 1 Σ., ενώ απορρίπτει για στέρεους πολιτικούς, πρακτικούς και συνταγματικούς λόγους την ακραία, προβληματική (όπως δείχνει η ελληνική εμπειρία) και ευρισκόμενη στον αντίποδα της ελληνικής έννομης τάξης, γερμανική θεωρία της αμυνόμενης δημοκρατίας.²⁰ Παρεμπιπτόντως πάντως, είναι προφανής η αυξημένη προσοχή που απαιτεί η χρήση όρων της συνταγματικής θεωρίας από τη νομολογία, ιδιαίτερα μάλιστα όταν οι όροι αυτοί αποκλίνουν από τις συντεταγμένες της ελληνικής έννομης τάξης, όπως συμβαίνει με την ακραία εκδοχή της «μαχόμενης δημοκρατίας».

β) Ο κίνδυνος παρερμηνείας της απόφασης ΑΠ 8/2023 έγκειται στο ενδεχόμενο να εκληφθεί λανθασμένα ότι ισχύει διαζευκτικώς (αυτοτελώς) και όχι σωρευτικά (ως ένα από τα περισσότερα αναγκαία στοιχεία), το β) από τα αναφερόμενα στην απόφαση κριτήριο αποκλεισμού από τις εκλογές κόμματος το οποίο «υποκινεί και διεγείρει το λαϊκό αίσθημα για τη διενέργεια τέτοιων πράξεων σε συνδυασμό μάλιστα με επιθετικές προς τη δημοκρατία θέσεις των ηγετών του». Αυτός όμως ο κίνδυνος παρερμηνείας αποφεύγεται εύκολα με τη μελέτη της ίδιας της απόφασης, η οποία όπως ήδη σημειώθηκε ρητά αποσαφηνίζει ότι δεν περιορίζεται η ελευθερία της έκφρασης ούτε η ίδρυση πολιτικών κομμάτων, έστω και ανατρεπτικής ιδεολογίας, χωρίς την κρίσιμη συνδρομή αξιόποινων πράξεων του κοινού ποινικού δικαίου.

¹⁷ Σελ. 14 ό.π.

¹⁸ Σελ. 15 ό.π.

¹⁹ Σελ. 14, 20 ό.π.

²⁰ Βλ. Τασόπουλου, *Η δημοκρατία αντιμέτωπη*, ό.π. σελ. 1080.

γ) Το συμπέρασμα της απόφασης του ΑΠ 8/2023 ότι: «Συνεπώς, ένα πολιτικό κόμμα που υποκινεί τη βία και προωθεί πολιτικές θέσεις, που δεν σέβονται τη δημοκρατία ή που αποσκοπεί στην κατάλυσή της και στην παραβίαση των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται απ' αυτήν, δεν απολαμβάνει προστασίας έναντι νομοθετικών ρυθμίσεων, οι οποίες παρουσιάζονται επιβεβλημένες και επιθυμητές προς προστασία της ίδιας της Δημοκρατίας»²¹ αποτυπώνει με ελλειπτικό και συνοπτικό τρόπο το σκεπτικό της απόφασης και πρέπει να αναγνωστεί σύμφωνα με την προηγηθείσα ανάλυση και όχι μεμονωμένα και αποσπασματικά.

VI. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

10. Η ορθή ανάγνωση της ΑΠ 8/2023 οδηγεί στο ασφαλές συμπέρασμα ότι αυτή ουδόλως μεταβάλλει την κρατούσα ερμηνεία του άρθρ. 29 παρ. 1 Σ. και δεν επιτρέπει όχι απλώς τη διάλυση αλλά ούτε τον αποκλεισμό πολιτικού κόμματος από τις εκλογές για μόνη την ανατρεπτική ιδεολογία, την αξιακή σύγκρουση ή αυτή καθ' εαυτή την πολιτική προτροπή και ρητορεία σύγκρουσης με την καθεστηκυία συνταγματική τάξη. Τα πολιτικά χαρακτηριστικά του κόμματος (καταστατικό, οργάνωση, αρχές, ιδεολογία, πολιτική ρητορεία) λαμβάνονται υπόψη νομίμως αλλά όχι αυτοτελώς προκειμένου να χρωματίσουν κατά νόμο και να ληφθούν υπόψη ερμηνευτικά και υπαγωγικά αναφορικά με το νόημα και τον σκοπό σοβαρών εγκληματικών πράξεων του κοινού ποινικού δικαίου οι οποίες βέβαια και απαγορεύονται σε κάθε πολιτικό κόμμα. Δανειζόμενοι έναν όρο του ποινικού δικαίου, τα χαρακτηριστικά αυτά αποτελούν εξωτερικούς όρους της συνταγματικότητας και όχι βάσεις και θεμέλιά της, ικανά από μόνα τους να στηρίξουν την απαγόρευση πολιτικού κόμματος ή τον αποκλεισμό του από τις εκλογές.

Η ΑΠ 8/2023 αποτελεί καθαρή περίπτωση σταθερής και συνεπούς εφαρμογής της κρατούσας και ορθής ερμηνείας του άρθρ. 29 παρ. 1 Σ.· εναρμονίζεται ομαλά με τα κεκτημένα του Συντάγματος μας, προσαρμοζόμενη όμως στις ανάγκες και στα δεδομένα της τρέχουσας ελληνικής πραγματικότητας, για να αντιμετωπιστεί το επικίνδυνο φαινόμενο κατάχρησης του κομματικού ενδύματος από νεοναζιστικές εγκληματικές οργανώσεις με σκοπό τη συμμετοχή τους στις εκλογές, ενώ είναι ήδη καταδικασμένες για ανθρωποκτονίες, εσχάτη προδοσία κ.λπ. Η αναφορά της απόφασης στη «μαχομένη δημοκρατία» δεν ήταν απαραίτητη, αλλά είναι σαφές ότι υιοθετεί απλώς και μόνο μια ήπια και περιορισμένη εκδοχή αυτής, όπως τυποποιείται από το άρθρ. 32 παρ. 1 του π.δ. 26/2012, μετά από τις τροποποιήσεις του 2023. Με τα δεδομένα αυτά, η απόφαση ΑΠ 8/2023 δεν συνιστά ούτε τομή ούτε ρήξη ούτε είναι «ιστορική», αν και έχει σίγουρα θέση στην ιστορία των θεσμών της φιλελεύθερης δημοκρατίας της χώρας μας.

Τη συνταγματική ιστορία μας δεν πρέπει να την ξεχνάμε ούτε να σβήνουμε αφήφιστα το συνταγματικό κεκτημένο της και το κανονιστικό της αποτύπωμα, ιδίως όταν αυτό είναι θεμελιώδες, πάγιο και ανθεκτικό, όπως συμβαίνει με την κρατούσα ερμηνεία του άρθρ. 29 παρ. 1 Σ. για την ελευθερία των πολιτικών κομμάτων, τον πολιτικό πλουραλισμό, την ελευθερία της πολιτικής έκφρασης και τη δημοκρατική αρχή. □

²¹ Σελ. 15-16 ό.π.